

بررسی تاریخ نگاری انقلاب اسلامی، جنگ، ایثار و شهادت

علی طبری

جنگ از مهم‌ترین اتفاقاتی است که نه تنها به لحاظ سیاسی، بلکه از نظر اجتماعی، اقتصادی و حتی فرهنگی، زندگی بشر را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بدین ترتیب، در پژوهش‌های تاریخی، تاریخنگاری جنگ و به طور اخص، تاریخنگاری جنگ در ایران با رویکرد ایثار و شهادت، امری مهم و در عین حال، دشوار به نظر می‌رسد. چراکه جز تأثیرات پیش گفته، جنگ 8 ساله میان ایران و عراق، در بزنگاهی از تاریخ ایران روی داد، که این کشور به تازگی انقلابی بزرگ را تجربه کرده بود و دولت و جامعه ایران درگیر مقوله‌ای جدید گردید، که تأثیرات کوتاه مدت و بلند مدت فراوانی بر تمامی شئون زندگی ایرانیان، و نیز منطقه خاورمیانه برجای نهاد. بنابراین، تحقیق و بررسی تاریخ نگاری آن، ضرورتی مهم و بایسته برای درک و تحلیل رویدادهای پس از این جنگ است.

با این توصیف، انقلاب اسلامی و جنگ ایران و عراق، مورد توجه تاریخ‌پژوهان قرار گرفت. اگر چه نتیجه کار آنان را می‌توان در انتشار نوشته‌های پرشمار و با موضوعات متنوعی دید، اما از نظر کیفی، در جایگاه برتر قرار ندارند.

سبک جدیدی از تاریخنگاری که به موضوع انقلاب‌ها و جنگ‌ها می‌پردازد، جز ثبت و ضبط تاریخ، به هویت بخشی، حفظ علایق و انسجام و وحدت ملی نیز نگاه ویژه‌ای دارد. البته، دیگر مسائلی همچون الگوسازی، ترویج فضایل نیکو و ... در زیر اهداف این گروه قرار می‌گیرد. در بسیاری از این آثار، تقدس انقلابیان، کهنه سربازان و قهرمانان جنگ، به عنوان کسانی که در مرز و بوم خود تغییر ایجاد کرده و یا در عرصه جنگ تا آخرین قطره خون از آن پاسداری کرده‌اند، محسوس و از اهمیت فراوانی برخوردار است. البته این مسائل به نحوی باید بر پایه واقعیت استوار باشد؛ واقعیتی که از میان اسناد، ضبط خاطرات و تاریخ شفاهی، قابل حصول و استخراج است. البته درحوزه دیگری، تحت عنوان داستان نویسی و رمان نویسی، مسائلی که شاید پایی در واقعیت داشته و بیشتر ساخته و پرداخته رؤیای نویسنده و حتی برخی خواسته‌های تحقق نیافته بخشی از اجتماع باشد، می‌تواند به منصف ظهور برسد. اما در حوزه تاریخنگاری که نوشته‌ها بر پایه مستندات، خاطرات و تاریخ شفاهی شکل می‌گیرد، ضروری است که نویسنده از یک سو بر اساس واقعیات و وقایع اتفاقیه و با تعهد و مسئولیت‌پذیری در برابر تاریخ، به خلق اثر علمی بپردازد و از سوی دیگر، برای جذب مخاطب می‌بایست قریحه و فنون ادبی و نگارشی را در نظر گیرد.

با این توصیف، نقد این نوشته‌ها، حتماً مبحثی مهم و تأثیرگذار در بهبود روند این بخش از تاریخنگاری کشورمان به شمار می‌آید. بنابراین، توجه به نحوه کاربرد روش تحقیق علمی، در جریان نوشتار و نیز

چگونگی ارائه تحلیل علمی، از اساسی ترین نکاتی است که در نقد و بررسی تاریخنگاری می بایست مورد توجه قرار گیرد؛ که البته بیشتر این نوشته ها از این نظر با مشکلاتی مواجه اند.

اما عواملی که موجب بروز معضلاتی از این دست می شود را می توان بدین ترتیب برشمرد:

1- نزدیکی زمانی انقلاب اسلامی و جنگ با نویسندگان این آثار و حتی حضور آنان در عرصه انقلاب و یا میدان جنگ و ارتباط روحی و معنوی با آن، نوشته و نویسنده را درگیر احساسات کرده و دیدگاه منطقی و علمی وی را تحت تأثیر قرار می دهد.

2- بیشتر این آثار به سفارش نهاد، مؤسسه و یا سازمان هایی نوشته می شود که به طبع، نویسنده جز رعایت زمانی که در آن محدود شده، می بایست در چهارچوب خواسته ها و توقعات آن قلم زند. بدین ترتیب، با بروز نگاه ها و نوشته های سوگیرانه و هدفمند، نمی توان نتیجه قطعاً علمی از آن متوقع بود.

3- جنبه دفاعی و تحمیلی جنگ برای ما، از مهمترین عواملی بود که موجب شد جامعه ایران، محور و شالوده اصلی در تأمین هسته دفاعی، به ویژه در سپاه و بسیج محسوب گردد. بنابراین، در نظر گرفتن تمام حوزه های اجتماعی در جنگ، از ضروریات تاریخنگاری علمی است که در بیشتر آثار این گروه دیده نمی شود.

4- در راستای ایراد پیش گفته، تاریخ شفاهی، از ارکان اصلی و کاربردی تاریخنگاری انقلاب اسلامی، جنگ و ایثار و شهادت به شمار می آید. خاطرات (گفته ها و نوشته ها) انقلابیان، سرداران و امرای جنگ، خانواده های شهدا، مردمی که در مناطق جنگی صدمه دیدند و ... از نخستین منابع این بخش مهم از تاریخنگاری معاصر ایران است.

5- گرچه خاطره و خاطره نویسی از منابع تاریخنگاری است و بحثی جدای از داستان و رمان دارد، اما خاطراتی که به شکل داستان منتشر می شوند، مجموعه آثار غیرعلمی است که جایگاه خاصی در تاریخنگاری ندارند.

6- تقویت نگاه علمی به تاریخ انقلاب اسلامی و جنگ، و تفکیک میان نگاه ادبی و خاطره نویسی از ضروریات تاریخنگاری معاصر ایران است.

7- «اختلاط مسائل سیاسی جاری روز با حوادث تاریخی و بهره گیری از تاریخ به عنوان حربه ای در مناقشات سیاسی روز».¹

8- در بسیاری از نوشته های این شاخه از تاریخنگاری، جنبه های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی انقلاب اسلامی و جنگ شناسایی نشده است.²

9- لزوم برقراری ارتباط منطقی میان اسناد مکتوب و منابع تاریخ شفاهی، بسیاری از بیراهه روی ها در تاریخنگاری را مسدود و یا حداقل محدود می کند.

10- رعایت نکردن جانب بی طرفی و احساسی نگری در تاریخنگاری انقلاب اسلامی و جنگ، موجب دشواری دستیابی به تاریخنگاری علمی و در نتیجه، نبود تحلیلی واقعگرایانه از تاریخ انقلاب، جنگ و ایثار و شهادت می گردد.

11- هنوز زمینه ای برای پرورش و آموزش نیروهایی به عنوان مورخ و پژوهشگر، در حوزه های مختلف تاریخنگاری به ویژه تاریخنگاری انقلاب اسلامی و جنگ ایجاد نشده است، نبود محقق متخصص در این موضوع، باعث تولید و انتشار نوشته هایی عموماً بی مایه در تاریخنگاری جنگ است.

12- به رغم وجود مراکز متعدد تحقیقاتی در حوزه های انقلاب، جنگ و ایثار و شهادت و نیز وجود نیروهای رسمی و غیررسمی بسیار در این مراکز، هنوز نشانه ای از علمی بودن آثار آنها دیده نمی شود و در نتیجه، این نوشته ها در جذب مخاطب خاص ناکام هستند.

13- یکی از ویژگی های جنگ هشت ساله ایران و عراق، وجود نیروهای نظامی متعدد در جریان نبرد بود؛ ارتش، سپاه و نیروی انتظامی، هر یک در مقاطع مختلف، وظایفی بر عهده داشتند. بدین ترتیب، هر کدام بسته به نوع کارکرد و مکاتبات و ... خود، دارای آرشیو مجزایی گردید. این روند در سال های پس از جنگ نیز ادامه یافت، به طوری که اسناد ارتش و نیروهای وابسته و اسناد سپاه و بسیج به طور مستقل نگهداری شد. نکته آنجاست که بسیاری از عملیات های دوران هشت ساله جنگ به صورت مشترک توسط این نیروها انجام شده، اما اسناد و مکاتبات آنها متفاوت است. بدین توصیف، ضروری است که پژوهشگران تمامی اسناد این آرشیوها را بازبینی کند؛ گرچه این امر در عمل هنوز اتفاق نیفتاده، اما مسئله اساسی اینکه، متولیان این آرشیوها از در اختیار گذاردن اسناد خود امتناع کرده و یا حداقل با حساسیتی خاص به درخواست

1. محمدصالح کوشکی، «آفات تاریخنگاری انقلاب اسلامی»، سوبه های تاریخنگاری انقلاب اسلامی، به اهتمام خانه کتاب (تهران: خانه کتاب، 1388)، ص 367 و 368.

2. فاطمه ترک چی و علی ططری، «آسیب شناسی تاریخنگاری انقلاب اسلامی با تأکید بر خاطرات و پژوهش های بیرونی و بیگانه»، سوبه های تاریخنگاری انقلاب اسلامی، ص 492.

پژوهشگران پاسخ می دهند. این امر - که در مورد آثار فاخر دفاع مقدس نیز دیده می شود- آسیب علمی جدی بر نوشته های تاریخنگاری جنگ و انقلاب اسلامی وارد آورده است.

بدین ترتیب، تاریخنگاری در حوزه انقلاب اسلامی و جنگ، مسیری پر نشیب و فراز در رسیدن به ارائه آثار علمی و تحلیلی در پیش رو دارد.